

Antonia Došen

Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb

14. 6. 2012.

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Planovi grada Gospića iz 18. stoljeća

Ključne riječi: Gospić, Vojna krajina, urbanizam, planovi, Ratni arhiv u Beču, HDA u Zagrebu

Keywords: Gospić, Military Frontier, urbanization, plans, the Vienna War Archive, the Croatian State Archives in Zagreb

Istraživanje provedeno u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, kao i u Ratnom arhivu u Beču, otkrilo je vrlo zanimljive pojedinosti o povijesti i urbanističkom razvoju grada Gospića. U radu se donose rezultati i zaključci nastali na temelju istraživanja u tim arhivima. Dosada su stručnoj javnosti bila poznata samo četiri plana Gospića na dva zasebna lista čuvana u Kartografskoj zbirci HDA u Zagrebu, a sada su istražena i dva plana čuvana u Beču, čijom komparacijom se došlo do novih spoznaja. Dodatna dokumentacija unutar spisa Karlovačko-varaždinskog generalata čuvana u HDA u Zagrebu rasvijetlila je dataciju spomenutih projekata i pomaknula vremensku granicu za osnivanje grada Gospića kao urbanog centra.

Povijest grada Gospića do 18. stoljeća

Na izbornom saboru u Cetinu 1527., kada su hrvatski staleži tražili zaštitu Ferdinanda za obranu od Turaka, spominju se gradovi Senj i Otočac, koji su trebali dobiti pomoć u streljaštvu i konjanicima, ali ne i Gospić. Također se u literaturi¹ navode mjesta Široka Kula i Korenica,² koja su vrlo blizu Gospića, no tragova o Gospiću još nema. Kao organizirano naselje grad još nije postojao. Krajem 17. stoljeća bio je malo selo³ koje je upravno potpadalo pod susjedno mjesto Novi⁴ (danas selo Lički Novi). Prvi pisani trag o naseljavanju grada seže u godinu 1689., kada su se u Gospić doselile prve njemačke obitelji: Rauch, Lokmer, Kresneg, Hader, Bauer, Ulbrich i Liezenburger.⁵ Za pretpostaviti je da su došli u barem djelomično naseljeno selo, jer su Turci prije boravili na tom području. Gospić je bio koncentriran ponajprije oko tada sagrađene prve kuće, koja je bila obrambenog karaktera i uzdizala se iznad rijeke Novčice. Riječ je o kuli age Senkovića (Zenkovića), koji je bio jedan od najimućnijih i najuglednijih mještana tek osnovanog mjesta.⁶ Budući da je bilo uobičajeno da su krajiške posade smještene u kamenim ili drvenim utvrdama (palanke), koje su bile povezane linijom čardaka, može se pretpostaviti da je jedna takva utvrda bila i u blizini

kule age Senkovića. Taj zaključak proizlazi iz činjenice da se među stanovnicima Gospića do danas zadržao naziv »čardak« za lokaciju koja se nalazi pokraj rijeke Novčice točno nasuprot Senkovićevoj kuli. Prve zapise o Gospiću nalazimo u djelu Ivana Dominika Vukasovića,⁷ koji opisuje Gospić kao stari turski grad koji se dizao na lijevoj obali rijeke Novčice, gdje se, nakon što postaje sjedištem regimente, počinju graditi mnoge erarske zgrade. Prema istraživanju Željka Holjevca⁸ u knjizi *Gospić u Vojnoj krajini* izvori o prvom spomenu Gospića dosta su fragmentarni i svode se tek na nekolicinu imena i osobe koje su u to vrijeme prolazile ili boravile u malom naselju na rijeci Novčici. Taj period prije formalnog uključivanja grada u vojno-krajiški sustav Holjevac naziva protokrajiškim.⁹

Mirom u Srijemskim Karlovcima 26. siječnja 1699. godine završen je Veliki bečki rat (1683.–1699.) koji je izazvao mnoge socioekonomske i demografske promjene u Lici i Krbavi. Dotada izdvojena iz okvira Vojne krajine, sada joj se ta dva teritorija priključuju i, poput Slavonije i Srijema, ulaze u novo vojno ustrojstvo. Od 1712. Lika i Krbava su službeno pod Vojnom krajinom, podijeljene na 12 kapetanija i četiri porkulabije.¹⁰ Holjevac tek djelomično ulazi u istraživanje vojne povijesti grada, no donosi vrlo

Razglednica grada Gospića početkom 20. st. (Privatno vlasništvo autorice teksta) / Postcard of the city of Gospić in early 20th century (Private property of the author)

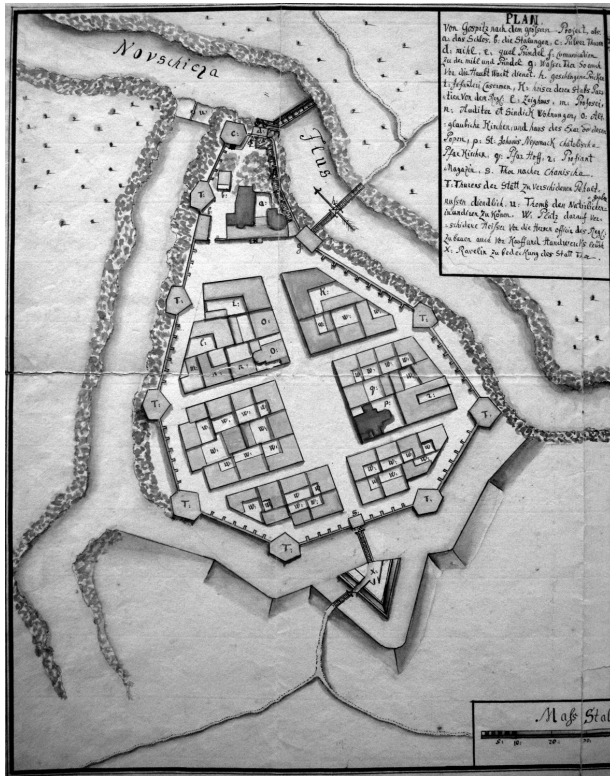
dragocjene podatke o ključnim razdobljima u životu tada tek nastalog mjesta. Tako navodi da je 1715. vojni zapovjednik Like i Krbave, grof Carlo Raimund von Attems, imao svoje sjedište u Gospiću, koji nije bio vojno središte, ali je bio ustrojen u neku vrstu velike kapetanije. Na mjesto Attemsa 1729. godine dolazi zapovjednik Freme, koji svoje sjedište seli iz Novoga u Gospić, kao novo zapovjedno mjesto.¹¹ Može se pretpostaviti da je svaki boravak novog zapovjednika i pratećih časnika uz njega zahtijevao osiguran smještaj, pa se prve krajiške vojne gradnje u Gospiću mogu smjestiti na sam početak 18. stoljeća.

Karlovačka krajina (generalat) se tijekom 18. stoljeća smatrala najnerazvijenijom regijom u usporedbi s Varaždinskim i Banskim generalatom.¹² Godine 1746. reorganizira se Karlovačka krajina u Slunjsku, Ogulinsku, Otočku i Ličku pukovniju.¹³ Preustroj je došao od Marije Terezije koja je 1742. godine povjerala princu Hildburghausenu (1702.–1787.)¹⁴ da provede projekt reorganizacije.¹⁵ Unatoč tome što nije bio poznat po svojim vojnim uspjesima, Hildburghausen je bio snalažljiv u upravnim poslovima te je zbog poznavanja prilika u Karlovačkom generalatu (1744. postao je njegovim generalom) prvo proveo popis stanovništva. Zaključno s godinom 1746. popisana su 98.392 stanovnika. Taj popis stanovništva nije detaljan

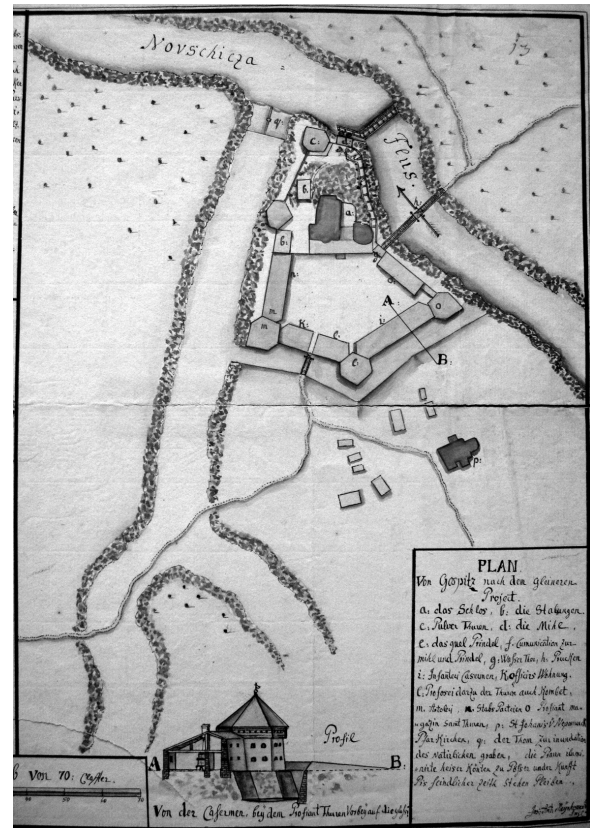
i iskoristiv za područje Like i Krbave, budući da su mnoga zabačena sela ostala nepopisana. Lička pukovnija imala je svoje središte u Gospiću.

Godine 1763. Dvorsko ratno vijeće na čelo vrhovnog zapovjednika Karlovačko-varaždinske generalkomande postavlja Philippa Lewina von Becka (1720.–1768.), čiji je zamjenik u Karlovačkoj krajini bio podmaršal Joseph von Brentano-Cimaroli (1718.–1764.).¹⁶ Von Becku je bio cilj revidirati sve propise vezane za Vojnu krajinu i poboljšati općenito gospodarsko stanje njezina stanovništva. Njegovom intervencijom Gospić je, odobrenjem Dvorskog ratnog vijeća, proglašen komunitetom 1. listopada 1764. godine. Beckova je zasluga i podizanje grada Bjelovara, desetak godina ranije, 1756.¹⁷

Od druge polovice 18. stoljeća naseljavaju se intenzivno strani obrtnici, što se poklapa s proglašenjem Gospića komunitetom. U komunitetima se potiče trgovačka i obrtnička djelatnost te je stanovništvo bilo oslobođeno vojne obveze, osim u izvanrednim slučajevima. Gradom je upravljao gradski magistrat koji se sastojao od načelnika, gradskog suca, dvaju vijećnika i pisara.¹⁸ Nestankom osmanlijske opasnosti sredinom 18. stoljeća gradovi Vojne krajine postaju središta tržišnog gospodarstva. Grad koji postaje komunitetsko sjedište sve se više orijentira na poticanje građanskog sloja,

Tzv. »veći« projekt iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu. Inv. br. 62 / So-called »larger« project from the Croatian State Archives in Zagreb. Inv. no. 62.

Tzv. »manji« projekt iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu. Inv. br. 62. / So-called »smaller« project from the Croatian State Archives in Zagreb. Inv. no. 62.

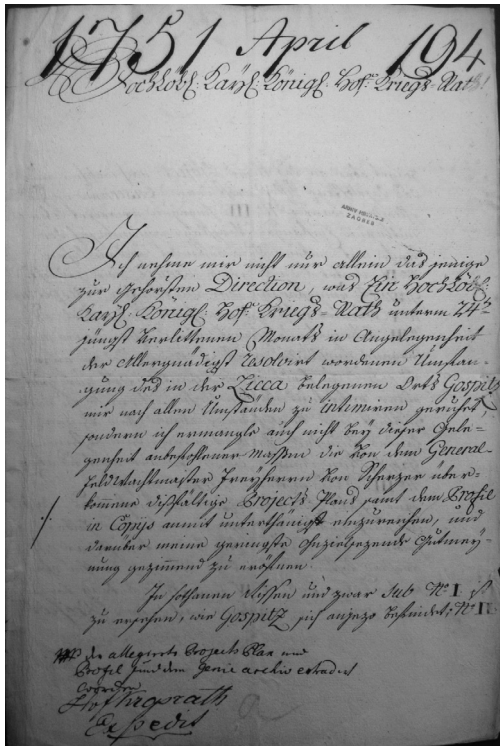
trgovine i obrtništva. Godine 1764. propisano je da se otvori škola u svakom stožernom mjestu te tako Gospić 1. studenog dobiva *Oberschule*¹⁹ (prvu njemačku »normalnu« školu). U idućim godinama, što zbog potrebe, a što zbog naređenja iz Beča, Gospić se sve više oblikuje u gradsko središte i dobiva svoj oblik koji je prepoznatljiv i danas. Uz sve veću gradnju unutar samoga grada, Gospić se počinje i prometno povezivati s okolnim mjestima te postaje središte glavnih cestovnih pravaca od sjevera prema jugu.²⁰ Godine 1767. izgrađena je zgrada za brigadira, a već sljedeće je utemeljena i prva ljekarna u gradu s kućom za pukovnijskog liječnika. Kanonik senjskog Kaptola i župnik u Otočcu Ivan Dominik Vukasović 1777. godine opisuje Gospić kao stari burg koji je »najotmjenije mjesto u cijelome ličkom distriktu; ovdje stoluje cijeli pukovnijski stožer, a k tomu je izgrađeno oko 100 novih kuća u kojima je stalno nastanjeno više od 400 građana...«.²¹ Godine 1782. sagrađena je rimokatolička crkva u Gospiću.²² U svom prvom posjetu Vojnoj krajini 1786. godine car Josip II. posjetio je i Gospić te zbog svih nedostataka koje je uočio traži da se napravi, između ostaloga, i nova bolnica. Car Josip II. odlučuje krajem 18. stoljeća reorganizirati Vojnu krajinu i dijeli je na kantone na čelu kojih su bili potpukovnik ili bojnik, a upravne poslove su preuzeli tzv. kantonski časnici. Daljnja

podjela unutar kantona bila je na dva okruga; okruzi na dva kotara; kotari na tri satnije. Zbog te reorganizacije Gospić je 1. svibnja 1787. ukinut kao komunitet i uključen u kanton.²³

Od srpnja 1798. godine sve krajiške pukovnije su dobile vlastite brojeve, tako da je Lička pukovnija dobila broj 1.²⁴ Zapovjedništvo pukovnije bilo je direktno podređeno Glavnom zapovjedništvu u Karlovcu (od 1786. u Zagrebu), a zatim Dvorskom ratnom vijeću u Beču.²⁵ Na samom kraju 18. stoljeća 1798. se u Gospiću počinje graditi i novi pukovnijski stan.²⁶ Godine 1799. podignuta je na rijeci Novčici, u samom središtu grada, državna pilana s mlinom. Ispred nje je 1800. postavljena i mlinska brana koja je očuvana do danas.

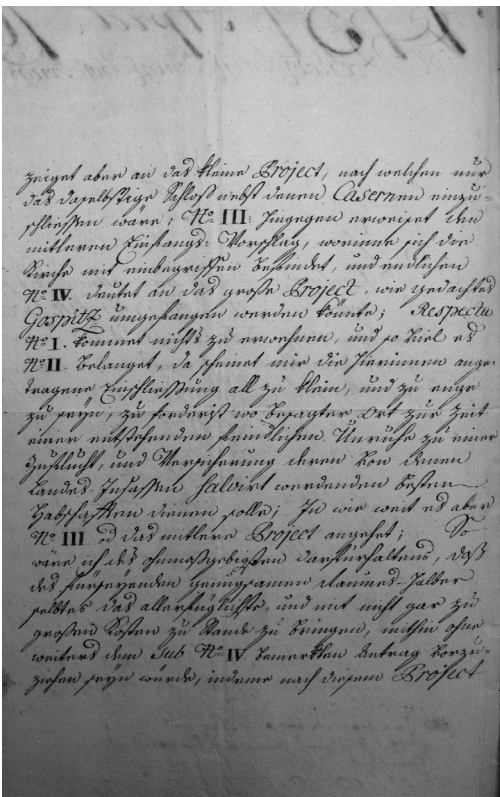
Planovi Gospića u Ratnom arhivu u Beču i Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu

Planovi grada Gospića koji se nalaze u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu u Zbirci planova i nacрта pod inventarnim brojem 62 i 63 datirani su u razdoblje oko 1780. godine. U našoj literaturi ti su planovi poznati kao najstariji planovi Gospića.²⁷ Riječ je o dvama zasebnim listovima na kojima se nalaze četiri različita plana. Dvije

Prva stranica dokumenta o izgradnji Gospića iz 1751. u HDA u Zagrebu. Spis 194. unutar Ujedinjene Banske – varaždinsko – karlovačke generalkomande / The first page of the document on the construction of Gospić from 1751 from CSA in Zagreb. Record 194 within Ujedinjena Banska – varaždinsko – karlovačka generalkomanda

Druga stranica dokumenta o izgradnji Gospića iz 1751. u HDA u Zagrebu. Spis 194. unutar Ujedinjene Banske – varaždinsko – karlovačke generalkomande / The second page of the document on the construction of Gospić from 1751 from CSA in Zagreb. Record 194 within Ujedinjena Banska – varaždinsko – karlovačka generalkomanda

karte na istom listu pod inv. brojem 62 prikazuju »manji« i »veći« projekt Gospića, dok drugi list sadrži dvije karte (inv. br. 63) koje prikazuju Gospić prema tzv. »srednjem« i također »većem« projektu.²⁸ Planovi pod inv. br. 62 naziva *Plan von Gospietz nach dem kleineren Project* i *Plan von Gospietz nach dem größeren Project* sadrže potpis u donjem desnom uglu. Zbog nečitkosti nije moguće odgonetnuti rukopis, te iako je čitljivo ime i početna slova prezimena potpisnika: *Jos : Ant : Mëyehov...* u popisima Infanterieregiment No. 60, pod kojom je Gospić bio od 1746. godine, zasada to ime nije pronađeno. Usporedivši te karte s dvama planovima Gospića koji se čuvaju u Ratnom arhivu u Beču pod inventarnom oznakom »Inland C VII Gospic 1«, također ucrtanima na jednom listu a datiranima u 1750. godinu, može se vidjeti kako su karte iz HDA (inv. br. 63) gotovo identične planovima čuvanima u Beču. Oba lista, »zagrebački« (inv. br. 63) i »bečki« (Inland C VII Gospic 1), s identičnim planovima sadrže i legende postavljene uz sam prikaz, upisane u tipične barokne kartuše. Rukopis unutar tih kartuša razlikuje se ne samo po stilu pisanja nego i po pravopisu. Na primjer, veći projekt Gospića na bečkom listu, naslovljen *Plan von Gospietz nach dem größeren Project*, ima riječ koja označava izvor/bunar napisanu kao »das Quell Bründl«, dok na zagrebačkom listu istoimena karta ima napisano »das quel Prindel«. Očigledno je kako je slovo *ü* transliterirano kao *i* u »zagrebačkoj« verziji karte, što govori u prilog tome kako je karta Gospića čuvana u Ratnom arhivu u Beču (Inland C VII Gospic 1) bila predložak za istoimenu kartu danas čuvanu u Zagrebu. Autor koji je radio prijepis karte vrlo vjerojatno nije bio izvorni govornik njemačkog jezika,²⁹ što upućuje na to kako je prijepis teksta mogao napraviti netko u službi austrijske vojske, a s hrvatskog govornog područja. S obzirom na iste stilske oznake te identično oblikovanje planova može se pretpostaviti kako su oba lista rađena u isto vrijeme, odnosno kako imaju istu dataciju. Daljnjim istraživanjem unutar HDA u Zagrebu, zahvaljujući dobro očuvanoj građi, pronađen je dokument koji govori u korist datacije planova u 1750./1751. godinu, čime bi se pomaknula i datacija najranijeg prikaza grada Gospića s 1780. na 1750. godinu, odnosno punih trideset godina prije. Dokument s oznakom spisa 194 unutar spisa 426. Ujedinjena Banske-varaždinsko-karlovačka generalkomanda (Karlovačko-varaždinska generalkomanda 1751.–1754.) nosi u naslovu godinu i mjesec kada je nastao: »1751., travanj«. Usporedbom teksta s postojećim planovima neosporivo je kako su planovi Gospića predstavljali prilog uz tekst o utvrđivanju ovoga grada koji se sredinom 18. stoljeća po prvi puta urbanistički i planski organizirao u urbano naselje. Kako na kartama nisu prikazane samo postojeće građevine, nego i one koje su tek u planu, riječ je o svojevrsnoj regulacijskoj osnovi grada. Dokument je dio korespondencije koja se odvijala između Dvorskog ratnog vijeća i generalbojnika austrijske vojske, Paula Wilhelma

von Bohna³⁰. Kako bi se što bolje shvatilo njegovo značenje, koje je imalo neizmjerenu važnost za daljnji razvoj grada, uz snimku materijala napravljen je i detaljan prijevod teksta:

»1751., travanj – 194

Poštovano carsko kraljevsko Dvorsko ratno vijeće,

Na temelju Vaše dokumentacije od 24. ožujka, ali i izvješća i projekata (profili u preslikama) generalbojnika baruna von Scherzera o utvrđivanju Gospića u Lici, izradio sam sljedeće stručno mišljenje: projekt I. predstavlja trenutni situacijski plan Gospića (nedostatak pojedinosti), projekt II. sažeti je projekt spajanja utvrde i vojarne (prilazi su premali i preuski s obzirom na moguće potrebe zaštite stanovnika naselja i okolnih mjesta i njihove imovine u slučaju neprijateljskog opkoljavanja i bijega u naselje), projekt III. predlaže središnji slobodni prostor ispred zgrada, uključujući i crkvu (s obzirom na moguće troškove radi se o prihvatljivom rasporedu prostora), a projekt IV. detaljni je projekt utvrđivanja Gospića, koji s obzirom na trenutne financijske mogućnosti, predlaže prevelike zahvate. Neovisno o izboru Dvorskog ratnog vijeća jednog od ovih projekata (preporuča se projekt III.), nemoguća je izrada potpuno pouzdanog predračuna troškova, osobito jer su mi tamošnje cijene građevinskog materijala nepoznate, iako kao predložak može poslužiti glavni izvod koji sam prosljedio 13. ožujka, ali on isto tako ne može podnijeti dodatne troškove s obzirom na sadašnje radove na utvrdi u Gospiću (gradnja i popravci).

6. travnja 1751.

Vaš ponizni

P[aul] W[ilhelm] von Bohn

G[eneralfeldwacht]mei[ster]

Nacrt dopisa Dvorskog ratnog vijeća (17. travanj 1751): traži se izrada troškovnika dodatnih radova na utvrđivanju Gospića u Lici (cijene građevinskog materijala), budući da trenutni proračun za gradnju i popravke utvrde Gospić raspolaže nedovoljnim sredstvima.«³¹

U drugoj polovici 18. stoljeća nadzor nad krajiškim pukovnijama vršili su brigadiri kao predstavnici glavnih zapovjedništava. Navedene projekte je prema pismu von Bohna napravio Leopold Eugen barun von Scherzer, koji je 1753. godine naslijedio grofa Josepha Philippa von Quicciardia³² na mjestu drugog zapovjednika Ličke pukovnije.³³ Iz korespondencije je jasno kako je Scherzer u to vrijeme imao status generalbojnika te je bio osposobljen za izradu nacrtu utvrđivanja grada Gospića. S obzirom na spominjanje dokumentacije od 13. i 24. ožujka iste godine (1751.) kada je von Bohn zaprimio prva izvješća iz Beča, pretražena je i ostala dokumentacija iz tog vremena (sa spomenutim nadnevkom), no nažalost nije pronađena. Spominjući profile u preslikama koje je zaprimio i o kojima treba dati stručno mišljenje, neupitno je da von Bohn govori upravo o dvama listovima s planovima Gospića koji se

danas čuvaju u HDA u Zagrebu (inv. br. 62 i 63) odnosno o jednom listu s projektima Gospića koji se nalaze u Ratnom arhivu u Beču (Inland C VII Gospic 1). Problem daljnje analize planova bio je u određivanju koji plan pripada kojem projektu, od navedena četiri, koje u kratkim crtama opisuje von Bohn.

Projekt I. prema pisanju von Bohna prikazuje trenutno stanje naselja i od dragocjene bi važnosti bila identifikacija toga projekta, no nju je moguće samo pretpostaviti zbog premalo podataka. S obzirom na tek proglašenu Ličku pukovniju sredinom 18. stoljeća i na još relativno nenaseljeni predio oko rijeke Novčice, taj bi projekt mogao opisivati tzv. »manji« projekt (inv. br. 62) na kojem je jedina sakralna građevina izostavljena iz planirane fortifikacije i oko koje su vidljive nepravilno raspoređene manje stambene jedinice, kakve su, prema pisanim izvorima, i činile naselje u samom početku. Takav tip naselja je bio i Bjelovar, gdje su se unutar bedema, a oko glavnog trga, nalazile najvažnije građevine, dok su izvan gradskih bedema, prvotno drvenih, smještene prve građanske kuće.³⁴

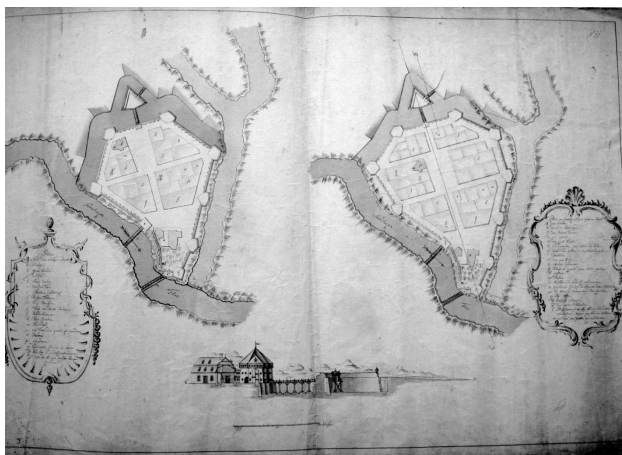
Projekt II. predstavlja spajanje utvrde i vojarne, ali prikazuje i premale i preuske prilaze gradu zbog kojih bi okolnom stanovništvu bilo nemoguće na vrijeme i sigurno zaštititi se u slučaju neprijateljskog napada. Taj bi se opis mogao pripisati tzv. »većem« projektu (inv. br. 62) na kojem je vidljivo spajanje utvrde s vojskom te dva različita prilaza naselju, preko mosta i preko šanca kroz glavna ulazna vrata (Kaniža).

Projekt III. je procijenjen kao najprihvatljiviji zbog troškova koje bi iziskivao te je zbog preporuke von Bohna možda jedini i realiziran. Zbog nedostatka više podataka i zbog činjenice da se rimokatolička crkva Navještenja Bl. Dj. Marije gradila tek 1783. godine,³⁵ a crkva koja je označena na planu porušena je u tom međurazdoblju, ne možemo imati dovoljno smjernica kako bismo provjerili ovu moguću realizaciju.

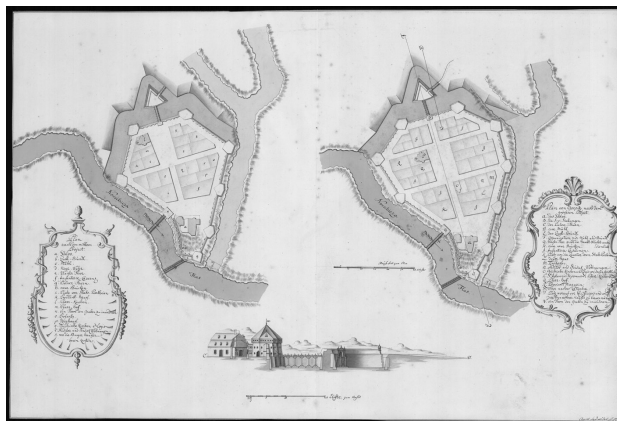
Projekt IV. prema von Bohnu vrlo je detaljan te zahtijeva mnoge izmjene u odnosu na trenutno stanje, što bi, naravno, nužno zahtijevalo i veće troškove te je time, sudeći prema nedovoljnim sredstvima kojima se raspolagalo, bio nezadovoljavajući.

Izgled grada Gospića sredinom 18. stoljeća

Najstariju sakralnu gradnju na području današnjeg Gospića zabilježio je Nenad Moačanin u turskim izvorima kao Gospinu crkvu, po kojoj je, prema njemu, grad dobio ime Gospić.³⁶ Lokacija te građevine ostala je nepoznata do danas, ali pretpostavlja se kako se na njenom mjestu poslije izgradila današnja katedrala Navještenja Bl. Dj. Marije 1783. godine. Prema spisima³⁷ koje su vodili razni kapelani i svećenici u Gospiću od sredine 18. stoljeća, poznato je kako je Gospić u početku pripadao pod župu Novi. Gospić

Tzv. »srednji« i »veći« projekt Gospića iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu. Inv. br. 63. / So-called »medium« and »larger« project of Gospić from the Croatian State Archives in Zagreb. Inv. no. 63.

Tzv. »srednji« i »veći« projekt Gospića iz Ratnog arhiva u Beču, 1750. Inv. br. Inland c VII Gospic 1 / So-called »medium« and »larger« project of Gospić from the *The Kriegsarchiv* department of the Austrian State Archives in Vienna, 1750. Inv. no. Inland c VII Gospic 1

je 1746. godine izabran za sjedište Ličke pukovnije, a prema svećenstvu koje u to doba nosi samo naziv kapelan pretpostavka je da se i grad vodio kao kapelanija. Godine 1749. podiže se nova crkva posvećena sv. Ivanu Nepomuku, a dvadesetak godina kasnije Dvorska komisija je predložila da se sjedište župe prenese iz Novoga u Gospić.³⁸

Na sva četiri odnosno šest projekata, iz zagrebačkog i bečkog arhiva, tamnijom crvenom bojom su označene postojeće građevine tog vremena. Vidljiva je utvrda koja se odnosi na prije spomenutu kulu age Senkovića, a sastoji se od dviju građevina, jedne pravokutnog nepravilnog tlocrta i druge centralnog nepravilnog tlocrta uz sami most preko rijeke Novčice. Dio naselja Gospić 1750. godine, kada su planovi rađeni, bila je gore spomenuta crkva sv. Ivana Nepomuka iz 1749. godine. Na »srednjem« i »većim« projektima (inv.br. 63; Inland C VII Gospic 1) ta crkva križnog longitudinalnog tlocrta bila bi flankirana drugim odnosno srednjim blokom građevina do rijeke Novčice, dok je na »manjem« projektu (inv.br. 62) ona izdvojena i ostavljena nezaštićena s jugozapadne strane naselja.

Zajednički svim ovim planovima je obrambeni jarak koji bi opasivao naselje i preko kojega je pristup i ulaz u grad bio moguć samo putem revelina i mosta preko rijeke Novčice. U profilu ispod projekata je vidljiv revelin čiji je zid prema utvrdi bio nizak, kako u slučaju neprijateljskog osvajanja ne bi pružao nikakvu zaštitu. Ako bi se uzimale u obzir rijetke razglednice Gospića s prijelaza 19. u 20. stoljeće, uz kulu age Senkovića s jugoistočne strane grada je još uvijek, u to vrijeme, bio vidljiv šanac, odnosno isušeni prokopani kanal. Također sva četiri projekta planiraju izgradnju utvrđenog grada poligonalnog tlocrta s palisadom koja povezuje bastione na svojim uglovima. »Srednji« i »veći« plan (inv. br. 63; Inland C VII Gospic 1) razlikuju se uto-

liko što imaju podjelu na četiri odnosno na šest blokova i samim time bi činili srednje ili veće naselje koje ima jednu uzdužnu i jednu odnosno dvije poprečne ulice. Uz te zajedničke karakteristike na legendama uz nacрте nalazimo i popis građevina: utvrda (kaštel), štale, barutana, mlin, glavni ulaz u naselje (Kaniža), brana, vojarna, oficirske prostorije, revelin i bastioni, crkva sv. Ivana Nepomuka (realizirana) i grčkopravoslavna crkva, župni stan, brana, zatvor i druge zgrade.

Iako je istraživanjima uočeno da sva krajiška središta pripadaju istom razvojnom tipu vojničkog grada sa središnjim pravokutnim rasporedom kvadratičnih blokova zgrada oko središnjeg trga, Bjelovar je možda najidealniji primjer takvog jednog strogo planiranog urbanističkog plana. Kod ostalih gradova Vojne krajine dolazi do manjih ili većih odstupanja i po svojoj urbanističkoj strukturi Gospić je jedan od njih. Dok je Bjelovar bio središte treće brigade koja je obuhvaćala Križevačku i Đurđevačku pukovniju, Gospić je bio sjedište prve krajiške brigade gdje su spadale Lička³⁹ i Otočka pukovnija. Bjelovar je, kao pravilan grad, utemeljen 1756. godine umjetnim putem sa zamišlju da bude novo sjedište Varaždinskog generalata, dok je Gospić kao početno naselje seoskog tipa zadržao nepravilan oblik, te se tijekom godina postupno oblikovao u gradsku jezgru. Poznato je da su oba grada, i Bjelovar i Gospić, bila trgovinska središta krajiških pukovnija, te su s obzirom na tu činjenicu redovno organizirali i sajmišni dan.

Zgrade vojnih institucija bile su uvijek raspoređene i na takvom položaju kako bi se iz njih moglo što lakše pratiti stanje u naselju i kontrolirati krajišnike. U većini vojnokrajiških gradova uz glavni trg se nalazila rimokatolička crkva, a nasuprot njoj, ili paralelno s njom, grčkopravoslavna crkva. Sličan smještaj ostvaren

je i u tlocrtu gospićkog naselja. Uz cestu koja je prolazila jugoistočnom stranom trga smještena je rimokatolička crkva, a istočnije od nje, u istoj ravnini, samo smještajem izvan tlocrta trga, nalazila se grčkopravoslavna crkva. Te prve građevine u gradu, bilo sakralne ili profane namjene, bile su lišene gotovo bilo kakve dekoracije i arhitektonске plastike. Njihovo oblikovanje rađeno je većinom po predlošcima za pojedine objekte kakvi su se koristili i u drugim gradovima Vojne krajine.

Zaključak

Istraživanje provedeno u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, kao i u Ratnom arhivu u Beču, otkrilo je zanimljive pojedinosti o povijesti i urbanističkom razvoju grada Gospića. Dosada su stručnoj javnosti bili poznati samo planovi Gospića čuvani u Kartografskoj zbirci HDA u Zagrebu, iako se njima još nije posvetila dovoljna pažnja. Kako je Gospić kao sjedište Ličke pukovnije i dio Karlovačkog generalata hijerarhijski potpadao pod nadležstvo Dvorskog ratnog vijeća u Beču, nužno je bilo istražiti moguće dokumente i karte koje bi se čuvale u Ratnom arhivu u Beču. Uspješnom suradnjom s osobljem Kartografske zbirke spomenutog arhiva u Beču ustanovilo se da su karte koje se čuvaju u Zagrebu i Beču gotovo identični prikazi Gospića, po čemu se zaključilo da su i nastale u isto vrijeme. Problem koji se javio bio je u različitoj dataciji kojom su označena oba lista, odnosno četiri projekta. Zagrebački primjerci su datirani u 1780. godinu, dok su bečki planovi datirani u 1750. godinu. Zahvaljujući ranijim istraživanjima Željka Holjevca s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu pronađen je pisani dokument iz 1751. godine unutar spisa o Karlovačko-varaždinskoj generalkomandi u HDA u Zagrebu koji govori o prvim projektima Gospića. Usporedbom pisanog dokumenta koji je bio dio korespondencije između Dvorskog ratnog vijeća u Beču i baruna von Bohna s pronađenim projektima iz Beča i Zagreba zaključeno je kako projekti predstavljaju prilog uz navedeni dokument te kako se njihova datacija može sa sigurnošću smjestiti u 1750. godinu.

S obzirom na stupanj izgrađenosti grada sredinom 18. stoljeća i na njegove postojeće objekte vrlo je vjerojatno kako se projekt I. iz pisma von Bohna odnosi na »manji« projekt čuvan u HDA u Zagrebu (inv. br. 62) i odgovara tadašnjem izgledu Gospića. Od dviju prikazanih građevina označenih kao realizirane gradnje do danas se fragmentarno očuvala samo kula age Senkovića, mada je i njeno stanje upitno zbog neadekvatne zaštite i nesređenih vlasničkih odnosa. Druga građevina koja je činila dio naselja Gospić sredinom 18. stoljeća jest crkva sv. Ivana Nepomuka. Tijekom gradnje župne crkve Navještenja Blažene Djevice Marije 1781./1783. crkva sv. Ivana Nepomuka je srušena i od njenog materijala se izgradila istoimena kapela stotinjak metara zapadnije.

Najočuvaniji izvori o povijesti Like i Gospića su dokumenti pisani u vojne i upravne svrhe, ali među njima se, kao neusporedivo važna djela, posebno ističu Vukasovićev *Zemljopisni i povijesni novi opis Karlovačkog generalata... iz 1777. godine* te »cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine« Julija Frasa iz 1835. Do danas se vrlo malo istraživača bavilo temom Gospića, a o njegovom urbanističkom razvoju gotovo da se nije ni pisalo. Karte pronađene u Kartografskoj zbirci Ratnog arhiva u Beču ovim su putem objavljene po prvi put i komparirane s arhivskim dokumentima koji se čuvaju u HDA u Zagrebu. Vrlo je bitno za grad koji je u posljednjih 260 godina uvijek bio centrom Like da se označe i zabilježe godine njegova postanka kao urbanog središta. Unatoč geografskoj izoliranosti i relativno marginaliziranom gradu u povijesnoj i povijesnoumjetničkoj topografiji, Gospić svakim daljnjim istraživanjem pruža sve više dosad nepoznatih i zaboravljenih podataka.

BILJEŠKE

- MIRKO VALENTIĆ u tekstu »Razvitak Senja u okviru Hrvatsko-slavonske vojne krajine«, *Senjski zbornik*, 1965., 77, navodi da je preuzeo te podatke iz Vitezovićeve *Kronike*. PAVAO RITTER VITEZOVIĆ je na hrvatskom saboru 1687. zastupao grad Senj kako bi se ovaj stavio pod potpunu jurisdikciju bana i sabora.
- Senjani su 1651. godine prodrli u Široku Kulu, a 1653. u Korenicu kako bi potjerali Turke i oslobodili okupirana mjesta.
- ŽELJKO HOLJEVAC, »Gospić u Vojnoj krajini: (1689.–1712.–1881.): prilog slici gospićke prošlosti«, *Hrvatski zemljopis*, Samobor, 2002., 18.
- Selo Novi nalazi se južno od Gospića, u izvorima se spominje još od sredine 15. stoljeća. Nakon što je oslobođeno od Turaka 1689. godine, tamošnji mještani su se ili raselili ili pokrtili. Već sljedeće godine u Novomu je sagrađena crkva sv. Antuna Padovanskog te je do 1776. tamo bilo i sjedište arhidakona za Liku i Krbavu. Dvije godine poslije provalom Turaka Novi je bio opustošen i spaljen, no uspio se obnoviti. RUDOLF HORVAT, *Lika i Krbava, I., povijesne slike, crtice i bilješke*, Zagreb, Matica hrvatska, 1941., 74.
- RUDOLF HORVAT (bilj. 4), 43.
- Kula je imala dva kata, a dolaskom vojne uprave gornji joj je dio srušen i postavljen je novi krov, a na zidovima su probijeni prozori. U krajiško doba služila je kao skladište.
- IVAN DOMINIK VUKASOVIĆ je nakon Hildburghausenove reforme 1777. godine napisao na njemačkom opis karlovačkog generalata »Geographische und Historische neue Beschreibung des Karlstädter Generalat(s) In dem Königreich Croatien« te ga poslao u Beč dvorskom agentu Kereszturiu, koji ga je zatim proslijedio C.D. Bartschu da ga objavi u časopisu *Unagrishes Magazin*, sv. III., 432.–463 u Požunu 1783. godine. Tim radom Vukasović je dao najstariji opis Gospića. VEČESLAV HENEBERG, »Lika prije Hacquetovih putovanja«, *Narodna starina*, Zagreb (1922.), sv. I., 51.
- Holjevac svoja istraživanja temelji, među ostalim, na Stojanovićevu tekstu u *Obzoru* 243/VII, Zagreb, 23. 10. 1877.
- ŽELJKO HOLJEVAC (bilj. 3), 19.
- Isto*, 18.
- RUDOLF HORVAT (bilj. 4), 47.
- ALEXANDER BUCZYNSKI, *Gradovi Vojne krajine*, knjiga prva, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997., 22.
- Tom reorganizacijom ukidaju se stare kapetanije i krajiška autonomija. Senj npr. tim činom prestaje biti središte vojnog zapovjedništva senjske kapetanije, odnosno Primorske krajine i postaje vojni komunitet. MIRKO VALENTIĆ, »Razvitak Senja u okviru Hrvatsko-slavonske vo-

- jne krajine«, *Senjski zbornik*, 1, Gradski muzej Senj, Senj, 1965., 82.
- 14 Princ Joseph Maria Friedrich Wilhelm Hollandinus vojvoda von Sachsen-Hildburghausen.
- 15 ŽELJKO HOLJEVAC–NENAD MOAČANIN, *Hrvatsko–slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga carstva u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007., 44.
- 16 ALEXANDER BUCZYNSKI (bilj. 12), 54.
- 17 MIRELA SLUKAN ALTIĆ, *Povijesni atlas gradova: Bjelovar*, I. svezak, Zagreb, HDB, 2003., 29.
- 18 Komuniteti su imali u prosjeku od 10 do 40-ak magistratskih službenika. Svi imenovani službenici morali su vladati službenim njemačkim jezikom, poznavati jezik autohtonog stanovništva i osnovne računovodstva. ALEXANDER BUCZYNSKI (bilj. 12), 145.
- 19 Tzv. *normalna škola* (*Normal-Hauptschule*) osnivala se samo u stožernim mjestima, a uzdržavalo ju je Dvorsko ratno vijeće. Nastavni jezik u tim školama bio je njemački. Glavnu školu pohađali su samo dječaci, a za djevojčice je osnovana posebna djevojačka škola.
- 20 Pod vladavinom Karla VI. (1711.–1740.) sagrađene su dvije ceste, od kojih je jedna imala važnost za područje Like. To je cesta koja je vodila iz Karlobaga preko Oštarija u Gospić (nazvana »Karolinska cesta«). Careva je namjera bila povezati unutrašnju Hrvatsku s jadranskim predjelima te tako potaknuti trgovinu i što brži razvoj. Nacrta za tu gradnju omeđen je godinama 1749. i 1754., a već 30-ak godina nakon toga gradi se druga cesta na istom pravcu. Cesta koja je vodila od Žute lokve preko Otočca i Perušića na Dalmaciju (u Knin) zvala se »Dalmatinska cesta«, a napravljena je 1787.–1789. tijekom tadašnjeg turskog rata.
- 21 IVAN DOMINIK VUKASOVIĆ, *Zemljopisni i povijesni novi opis Karlovačkog generalata u Kraljevini Hrvatskoj, 1777.* (priredio ŽELJKO HOLJEVAC), Državni arhiv u Gospiću, Gospić, 2004., 165.
- 22 »Na vrhuncu tornja staviše pozlaćenu jabuku, na kojoj je krila svoja razastro crni carski orao.« RUDOLF HORVAT (bilj. 4), 81.
- 23 ALEXANDER BUCZYNSKI (bilj. 12), 68.
- 24 *Isto*, 272.
- 25 ŽELJKO HOLJEVAC (bilj. 3), 22.
- 26 RUDOLF HORVAT (bilj. 4), 83.
- 27 Ovu dataciju potvrđuju i ŽELJKO HOLJEVAC (*Gospić u Vojnoj krajini*, Zagreb, 2002., 30–31) i MIRKO MARKOVIĆ (*Descriptio Croatiae: hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Zagreb, 1993., 255, 270).
- 28 ŽELJKO HOLJEVAC (bilj. 27) spominje samo tri projekta, te iako se »veći« projekt javlja dvaput pod istim imenom, ne govori o 4 različita plana.
- 29 Ovu tvrdnju, kao i analizu transliteriranog teksta, dao je germanist Dejan Branović.
- 30 Paul Wilhelm von Bohn (1687.–13. studeni 1759.) postao je 1746. generalbojnik, 18. prosinca 1752. podmaršal, a od 8. veljače 1758. general topništva. Poznat je i kao pomoćnik glavnog nadzornika inženjerije austrijske vojske koji je radio i na utvrđivanju Beča.
- 31 Prijevod s njemačkog Danijela Marjanić, HDA u Zagrebu.
- 32 Vojvoda von Sachsen-Hildburghausen je reorganizacijom ustrojio na području Like i Krbave pukovnicu koja je po svom prvom zapovjedniku, grofu Josephu Philippu von Quicciardiu, nazvana Quicciardievom pukovnijom. ŽELJKO HOLJEVAC (bilj. 3), 22.
- 33 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien, 1851., 310.
- 34 ALEXANDER BUCZYNSKI, *Gradovi Vojne krajine*, knjiga druga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997., 63.
- 35 Župna crkva Navještenja Blažene Djevice Marije izvorno je imala dva titulara te se nazivala crkvom Navještenja Marijina i sv. Josipa. MILE BOGOVIĆ, *Crkva u prošlosti i sadašnjosti Gospića* (neobjavljeni rukopis).
- 36 NENAD MOAČANIN, »Ime Gospić u svjetlu turskih izvora«, *Croatia Christiana Periodica*, 26, Zagreb (1990.), 51–54.
- 37 Župske matice su se u Gospiću vodile od 1756. godine, a jedan njihov dio je stradao tijekom bombardiranja grada u Drugom svjetskom ratu (1945.).
- 38 MILE BOGOVIĆ (bilj. 35).
- 39 Lička pukovnija je obuhvaćala ove satnije: Zrmanja (1. krajiška satnija), Srb (2. k. satnija), Dobroselo (3. k. satnija), Bruvno (4.), Udbina (5.), Mekinjar (6.), Gračac (7.), Medak (9.), Lovinac (10.), Kaniža (10.), Smiljan (11.), Široka Kula (12.). Zanimljivo je da RUDOLF HORVAT (bilj. 4), 64–65, navodi postojanje i Kaniže i Lovinca kao 10. krajiške satnije(?).

* Autorica teksta zahvaljuje Danijeli Marjanić iz HDA u Zagrebu i germanistu Dejanu Branoviću na pomoći prilikom prijevoda i analize njemačkih tekstova i legendi s karata na hrvatski jezik.

Summary

Antonia Došen
Maps of the City of Gospić from 18th Century

Research was conducted in the Croatian State Archives in Zagreb, as well as in the Vienna War Archives. It revealed very interesting details about the history and urban development of Gospić. This paper presents the results and conclusions of this research in the aforementioned archives. So far, only four plans of Gospić on two separate sheets, kept in the Map Collection of the Croatian State Archives in Zagreb, were known, to which the author added two more plans kept in Vienna. These previously unknown plans shed new light on the subject. Additional documentation within the documents of Karlovac and Varaždin Generalship kept in the Croatian State Archives enabled their re-dating, and shifted the time frame for establishing Gospić as an urban center.

Translation: Dunja Nekić